

O'ZMU XABARLARI

ВЕСТНИК НУУЗ

АСТА NUUZ

MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI O'ZBEKISTON MILLIY
UNIVERSITETI ILMIY JURNALI

JURNAL
1997 YILDAN
CHIQA
BOSHLAGAN

2023
1/2

Ijtimoiy-
gumanitar
fanlar turkumi

Bosh muharrir:

I.U.MADJIDOV – t.f.d., professor.

Bosh muharrir o'rinbosari:

Y.S.ERGASHOV – f-m.f.d., professor.

Tahrir hay'ati:

Sagdullayev A.S. – t.f.d., akademik.

Ashirov A.A. – t.f.d., prof.

Baliyeva R. – t.f.d., prof.

Malikov A.M. – t.f.d., prof.

Yusupova D.Y. – t.f.d., prof.

Murtazayeva R.H. – t.f.d., prof.

Mo'minov A.G. – s.f.d., prof.

Nishonova O.J. – f.f.d., prof.

Abdulayeva N.B. – f.f.d., prof.

Madayeva Sh.O. – f.f.d., prof.

Tuychiyev B.T. – f.f.d., prof.

Utamuradov A. – f.f.n., prof.

Muxammedova D.G. – psix.f.d., prof.

Boltaboyev H. – fil.f.d., prof.

Rahmonov N.A. – fil.f.d., prof.

Shirinova R.X. – fil.f.d., prof.

Siddiqova I.A. – fil.f.d., prof.

Sa'dullayeva N.A. – fil.f.d., dots.

Arustamyan Y.Y. – fil.f.d., dots.

Pardayev Z.A. – fil.f.f.d., PhD.

Mas'ul kotib: **Z.A.PARDAYEV**

TOШKENT – 2023

МУНДАРИЖА

Тарих

Atamuratova D. O‘zbekiston tarixida yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faoliyati va ishtiroki masalalari	4
Jo‘raboyev N. Milliy matbuotimiz tarixidan ikki “Uchqun” haqida.....	7
Qosimov A. Mustaqillik yillari O‘zbekistonda chorvachilik mahsulotlarining samaradorligi: natijalar va muammolar	10
Muxamadiyeva L. Turkistonda sovet hokimiyatining mustahkamlanishida harbiy-davriy nashrlarning o‘rni (“Красный фронт” gazetasi misolida)	12
Rezvonova A. Buxoroning Abdullaxon davri madrasalari tarixiga doir ba’zi mulohazalar	15
To‘lanboyev Sh. G‘ulom Zafariy – milliy jadid teatri asoschilaridan biri	18
Turg‘unova Sh. Angela Merkelning Yevropa muhojirlariga bergan yordami.....	21
Turcunboeva M. Turkistonda tabiiy ofatlarining mustamlaqa davrida ʻrganilishi tarixi (1870-1917 yillar)	24
O‘rinova B. Davlat va jamiyat taraqqiyotida matbuotning roli.....	27
Usarov U. XIX asrning ikkinchi yarmi–XX asr boshlarida Samarqand viloyati qishloq xo‘jaligi tarixi manbashunosligiga doir ba’zi mulohazalar	30
Xalmuratov B. Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda amalga oshirilgan etnoekologik tadqiqotlar tahlili	33
Педагогика. Психология. Методика. Социология. Сиёсий фанлар. Ислomshunoslik	
Abdullayev A. Fuqarolik jamiyatining XVIII-XX asrlardagi shakllanish bosqichlari.....	35
Abdullayeva D. Ona va o‘smir farzandning o‘zaro munosabat xususiyatlari	38
Абдуллаханова Г., Алиматова Н. Особенности суфийской философии Ахмада Яссави	42
Абдурахманова Р. Оценка эффективности когнитивно-поведенческого подхода в преодолении тревожности в юношеском возрасте.....	45
Azizova M. Globallashuv davrida yoshlarimizni ma’naviy tahdidlardan asrash masalalari	48
Akbarova L. O‘zbekistonda iqtisodiyotni raqamlashtirishning istiqbollari. Muammolar va yechimlar	51
Alimova Sh. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni takomillashtirish mexanizmi.....	55
Аллаярова Н. Гендер тенглик тафаккурини ривожлантиришнинг педагогик ва психологик моҳиятли жиҳатлари.....	59
Arziyev S. Pedagogikada golografik texnologiyalar	62
Akhmedova N. Preparing students for professional activity and pedagogical characteristics of formation of spiritual and moral culture	65
Ashurmatov M. Mudofaa va xavfsizlikni ta’minlashda harbiy xizmatchilar barqaror psixologik holatining ahamiyati.....	69
Бабаев Т. Сиёсий коммуникация ва жамият барқарорлиги	72
Baltamuratova A. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi ijodiy faoliyatining mazmuni va tuzilishi	76
Bekmurodova H. O‘smirlarda shaxsiy qarori asosida tanlangan kasblarida barqarorlik va chidamliligini shakllantirish.....	79
Boboshev Z. Oliy ta’lim muassasalarida futbol mashg‘ulotlari samaradorligini oshirish va talaba-futbolchilarning jismoniy hamda funksional holatini rivojlantirishning pedagogik tahlili	83
Boltaev A., Yusupov R. O‘rta maktab yoshidagi o‘quvchilarining chaqqonlik jismoniy sifatini rivojlantirishda maxsus mashqlardan foydalanish	87
Dadasheva A. Yangi O‘zbekistonda olib borilayotgan islohotlar sarhisobi – maqsad va vazifalari	91
Djumabayev K. Python dasturlash tilini o‘qitishda muammoli ta’lim texnologiyasidan foydalanish	93
Dusimbetova N. Axborot xavfsizligi kompetentligini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari	97
Jo‘rayev Y. Ta’lim muassasalarida avtomobil haydovchilarni tayyorlash sifatini oshirish uslubini takomillashtirish	101
Zayniddinova V. Madaniy-ommaviy tadbirlarning ma’naviy tahdidlarga qarshi kurashidagi o‘rni	106
Inagamova N. Development of pragmatic competence of language learners through proverbs and sayings	109
Isakova M. Xotin-qizlarning ijtimoiy- iqtisodiy hayotdagi o‘rning yuksalishi.....	112
Kaxarova M. Raqamli targ‘ibot texnologiyalarining imkoniyatlari (AQSh misolida)	115
Kosimova K. 11- sinf va 1-bosqich talabalar uchun ingliz tilini o‘rganishda o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirish	119
Mavlonova K. Matn tuzishni o‘rgatishda “Ona tili” darsliklari beradigan imkoniyatlar tahlili	122
Mavlonova N. Fizikani o‘qitishda kompetentli yondashuv asosida integratsiyasini amalga oshirish.....	126
Madaminov J. “Texnika oliy ta’lim muassasalarida talabalarida muhandislik va kompyuter grafikasi bo‘yicha rivojlantirish metodlarini takomillashtirish” (Loyihalash faoliyati misolida)	130
Ma‘rufov M. Tabiatning tabiiy omillari, iqlim va ob-havoning sportchilar organizimi, jismoniy va funksional holati hamda sport mashg‘ulotlari samaradorligiga ta’siri	133
Мирзакулов А. Функционал кўпкураш (Кроссфит) восита ва усуллари оркали ИИБ академияси курсантларини жисмоний ва жанговар тайёрларлиги самарадорлигини ошириш	137
Mirzaqulov I. Kurash mashg‘ulotlarida shug‘ullanuvchilarning mushaklar kuchlarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuv	140
Mullaboyeva N. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar rivojlanishida kuzatiladigan nuqsonlar haqida xorij psixologlarining qarashlari.....	143
Мустафоева Н. Виды официальных документов и их использование в обучении иностранным языкам (классификация юридических документов)	147
Muxammadiyev K. Jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlaridan so‘ng talabalar organizimi jismoniy va funksional holatining tiklanishda qo‘llaniladigan vositalari	150
Ne‘matova S. Innovatsion ta’lim muhitida o‘qituvchi kasbiy kompetentligining ayrim jihatlari	153
Nuritdinova N. The intercultural dimension of french teaching	157
Nuritdinova Sh. Kichik o‘smirlarni o‘quvchilik belbog‘larga attestatsiyalashga tayyorlash jarayonini individuallashtirish	160

Klaraxon MAVLONOVA,
O‘zbek tili va adabiyoti universiteti dotsenti, p.f.f.d.
E-mail: klara_mavlonova@mail.ru

O‘zMU professori, f.f.d N.Abdurahmonova taqrizi asosida

THE ANALYSIS OF THE OPPORTUNITIES PROVIDED BY “MOTHER TONGUE” TEXTBOOKS IN TEACHING TEXT CREATION

Abstract

In this article, opportunities of teaching text structure in 5-9 grade “Mother tongue” textbooks are analyzed: theoretical rules, exercises and tasks, the content of text education, such as identifying and separating the components related to text structure are analyzed, approaches to introducing students to text structure in textbooks created on the basis of the national curriculum national curriculum, oral or written exercises and some types of task in the classroom, the essence of the questions and tasks aimed at strengthening and revision the acquired knowledge is revealed.

Key words: Textbook, text structure, knowledge of text structure, pronoun linking in text structure, text creation, conjunction, prepositions, introduction, profreading, paragraph, heading, plan, conclusion and punctuation.

АНАЛИЗ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ПРЕДОСТАВЛЯЕМЫХ УЧЕБНИКАМИ «РОДНОЙ ЯЗЫК» В ОБУЧЕНИИ СОЗДАНИЮ ТЕКСТА

Аннотация

В данной статье анализируются возможности обучения структуре текста в учебниках «Родной язык» для 5–9 классов: анализируются теоретические правила, упражнения и задания, содержание текстового образования, такие как выявление и выделение компонентов, связанных со структурой текста, подходы для ознакомления учащихся со структурой текста в учебниках, созданных на основе ГОУ, устными или письменными упражнениями и некоторыми видами заданий на уроках, раскрывается сущность вопросов и заданий, направленных на закрепление и повторение полученных знаний.

Ключевые слова: Учебник, структура текста, знание структуры текста, связь местоимений в структуре текста, создание текста, союз, предлоги, введение, вычитка, абзац, заголовок, план, заключение и пунктуация.

MATN TUZISHNI O‘RGATISHDA “ONA TILI” DARSLIKHLARI BERADIGAN IMKONIYATLAR TAHLILI

Annotatsiya

Mazkur maqolada 5–9-sinf “Ona tili” darsliklarida matn tuzilishini o‘rgatishga oid imkoniyatlar: nazariy qoidalar, mashq va topshiriqlar, matn tuzilishi bilan bog‘liq komponentlarni aniqlash va ajratish kabi matniy ta‘lim mazmuni tahlilga tortilgan, milliy o‘quv dasturi asosida yaratilgan darsliklarda o‘quvchilarni matn tuzilishi bilan tanishtirishga oid yondashuvlar, sinfda og‘zaki yoki yozma bajariladigan mashqlar va ayrim ish turlari; olingan bilimlarni mustahkamlash va takrorlash uchun mo‘ljallangan savol hamda topshiriqlar mohiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Darslik, matn tuzilishi, matn tuzilishiga doir bilimlar, matn tuzilishida olmoshli bog‘lanish, matn yaratish, bog‘lovchi, yuklamalar, kiritma, tahrir, xatboshi, sarlavha, reja, xulosa va tinish belgilari.

Kirish. O‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutq malakalarini shakllantirish faqat ona tili ta‘limi doirasidagi emas, balki barcha ta‘lim sohalariga dahldor muammodir. “Til haqida, uning ichki tuzilish birliklari va ularning imkoniyatlari haqida umumiy bilimlar zaxirasiga ega bo‘lmay turib muloqotni samarali amalga oshirish mumkin emas. Shu bilan birga, samarali muloqotsiz professional kompetensiyani egallab bo‘lmaydi. ....grammatika o‘qitish qoida yodlatish bilan amalga oshirilmasligi zarur. Grammatika tilning tatbiqini, uning funksiyalashish imkoniyatlarini o‘rgatish asosida singdirilishi lozim” [1: 91]. Ko‘rinadiki, umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining ona tili darslarida o‘quvchilarda matnlarni savodli, ongli ravishda tuzishga doir bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, ularni matn darajasidagi muloqotga tayyorlash, shu maqsadda matn tuzilishi bilan bog‘liq komponentlarni aniqlash va ajratish, bir so‘z bilan aytganda, qoidalar tarzidagi matniy ta‘lim mazmunini ishlash chiqish hamda amaliyotga joriy etish zamon talabidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xorij maktablarida boshlang‘ich sinflardan boshlab matn tuzilishiga doir bilimlar keng ko‘lamda o‘rgatiladi.

Dunyoda tilning matn tuzilishi bilan bog‘liq me‘yorlari, nazariy ma‘lumotlarini yozma nutqni ijodiylik tavsifida o‘rgatish, matnning (murakkab sintaktik butunlikning) tuzilishiga xos til xususiyatlarini ta‘lim mazmunida aks ettirish, o‘quvchilarning mantiqiy izchillikda, fikrlarni o‘zaro bog‘lanishda ifodalash tarzidagi ijodiy ishlarga xos qobiliyatlarini yuksaltirish maqsadida foydalanish orqali ta‘lim sifatini oshirish kabi ustuvor yo‘nalishlarda ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Respublikamizda umumiy o‘rta ta‘lim jarayonida o‘zbek tilini o‘qitish, o‘quvchilarni matn yaratish bilan bog‘liq nutqiy va lingvistik kompetensiyalarini shakllantirish, ijodiy tafakkurini o‘stirish masalalari yangi bo‘lib, ayrim masalalar M.Rixsiyeva, T.Ziyodova, N.I.Bekniyozova tomonidan tadqiq etilgan; R.A.Yo‘ldoshev va M.M.Rixsiyevaning metodik qo‘llanmalari chop etilgan, rus tili darslari bo‘yicha Y.M.Sorokina, G.N.Urinbayeva, S.Sadixovalar tadqiqot olib borgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ona tili darslarida matniy birliklarga oid lingvistik bilim berish hamda matn tuzish qoidalarini o‘rgatish imkoniyatlari mavjud.

5–9-sinf “Ona tili” darsliklari asosida ish olib borish jarayonida matn tuzilishini o'rgatish borasida shu darsliklar beradigan imkoniyatlarni quyidagi guruhlariga ajratib, o'zni bilan ulardan unumli foydalanish mumkin:

1) nazariy ma'lumotlar;

2) berilgan mavzuda matn tuzishga doir matn tuzilishi bilan bog'liq komponent ustidagi ish mo'ljallangan maxsus mashq va topshiriqlar; sinfda og'zaki yoki yozma bajariladigan mashqlar va ayrim ish turlari;

3) olingan bilimlarni mustahkamlash va takrorlash uchun mo'ljallangan savol hamda topshiriqlar.

Tahlil va natijalar. I. 2017-yil nashr qilingan 5-sinf “Ona tili” darsligining [2: 103] 88-darsida yordamchi so'zlar haqida quyidagi umumiy ma'lumotlar bor: “Biror so'roqqa javob bo'lmay, gap yoki gap bo'laklarini bir-biriga bog'lash yoki ularga qo'shimcha ma'no yuklash uchun xizmat qiladigan so'zlarga yordamchi so'zlar deyiladi”.

89-darsdagi bog'lovchi ta'rifida shunday deyiladi: “Uyushiq bo'laklarni va qo'shma gap tarkibidagi sodda gaplarni bir-biriga bog'lash uchun xizmat qiladigan yordamchi so'zlar bog'lovchi sanaladi”. [2: 104].

53-va 54-darslarda “Kirish so'zlar”, undan keyingi darslarda ko'chirma gaplar, dialog gaplar yuzasidan ma'lumotlar beriladi. Ushbu ma'lumotlardan ham matn tuzilishi elementlarini tushuntirishda foydalanish mumkin.

6-sinf uchun ona tilidan 2012-yilda nashr qilingan darslikda [3: 8–10-darslar] matn va mavzuning ta'rifi berilgan, matnning necha qismdan iborat ekanligi (kirish qismi, asosiy qism, xulosa) ta'kidlangan.

Darslikning “Matndagi gaplarning o'zaro bog'liqligi. Matn turlari”ga bag'ishlangan darsida matndagi gaplar mazmun va grammatik jihatdan bir-birlari bilan o'zaro bog'langan bo'lishi, matnlar xabar, darak, tasvir, rivoya, sayohat kabi mazmunlarda tuzilishi ma'lum qilingan, xatlarning maqsadiga ko'ra turlari izohlangan.

Bu kabi nazariy ma'lumotlarni matndagi gaplar mazmun va grammatik jihatdan bir-birlari bilan o'zaro bog'langan bo'lishini tushuntirish mumkin bo'lgan misollar keltirish lozim bo'ladi.

Matn turlarining tasnifiga kelsak, u munozarali sanaladi: xabar matni bilan darak matnini farqlash juda qiyin. Darslikda matnning har bir turiga misollar ham keltirilmagan. Sayohat matni ham aniq chegaralarga ega emas. O'zbek tilshunosligida bunday tasniflarni uchratganimizcha yo'q.

7-sinf “Ona tili” darsligidagi [4] ayrim nazariy ma'lumotlarda o'rganilayotgan vositaning gaplarni bir-birlari bilan bog'lashi ham aytib o'tilgan:

“Oldingi gap, gapdagi biron-bir so'z, so'z birikmasi o'rnida qo'llanib, unga ishora qiluvchi yoki biror so'zni aniqlab keluvchi olmoshlar ko'rsatish olmoshlari hisoblanadi” deyiladi, lekin oldingi gapni almashtirib kelgan olmoshga misol keltirilmaydi.

Teng bog'lovchilar gap bo'laklari va gaplarni bog'lash bilan birga ular o'rtasidagi mazmuniy munosabatni ham ro'yobga chiqaradi [4].

Ushbu ta'riflarga berilgan misollarni gapni gapga bog'lashga doir juft-juft qilib berilgan gaplar, shuningdek, kichik-kichik matnlar bilan boyitish zarur bo'ladi.

8-sinf “Ona tili” darsligidagi [5] “Ma'lumotnoma va ijodiy-tavsifiy matn” mavzusidagi nazariy ma'lumotda matnning mazmuniy turlari bayon qilingan. Savollar va topshiriqlar ham mazmuniy o'xshashlik va farqlarni aniqlash sari yo'naltirilgan. “Insho – ijod mahsuli” mavzusidagi nazariy ma'lumotda tuzish, yaratish, barpo qilish kabi ijod jarayoni aks ettirilgan, reja tuzish kerakligi asoslangan.

“Yozma ish turlari: insho, bayon, diktant” nomli metodik qo'llanmada ta'kidlanishicha, “O'zida insho mavzusining barcha jihatlarini yaqqol aks ettirib turgan reja

namunalari insho mazmunining ixchamlashtirilgan shakllaridir. Yaxshi tuzilgan rejalar inshoning yo'nalishi, tarkibiy qismlari, mavzuning izchilligi haqida aniq bir tasavvur beradi. Bunday tipdagi insho rejalaridagi tartib arab raqamlari bilan belgilanadi va reja bandleri oxirida nuqta qo'yiladi” [6].

Darslikda “Inshoga epigraf tanlash” mavzusida nazariy ma'lumot berilgan. Ushbu mavzuning matnning tashkiliy-texnik tuzilishiga bevosita aloqasi bor.

9-sinf “Ona tili” darsligida [7] quyidagi nazariy ma'lumotlar keltirilgan:

Darslikning 7-bo'limi matnga bag'ishlangan: 46-darsda “Matn va uning maqsadi. Hikoya matni”, 47-darsda “Tasviriy matn”, 48-darsda “Muhokama matni”, 49-darsda “Matn va gap” mavzulari yuzasidan materiallar berilgan.

Matnga izoh keltirilgan. Matn turlari ko'rsatilgan: 1) hikoya matni; 2) tasviriy matn; 3) muhokama matni.

8-bo'lim (50–55-darslar) tinish belgilariga bag'ishlangan. Aytilishi lozim bo'lgan fikr o'ta kuchli his-hayajon bilan aytilsa, ketma-ket uchtagacha undov belgisi qo'yilishi mumkin.

5-sinf “Ona tili” darsligidagi [8] quyidagi darslar matn tuzilishi bilan bevosita bog'lanishi mumkin. 101-dars. Iboralar, 102-dars. Iboralar (davomi), 103-dars. Matn va lug'at ustida ishlash, 105-dars. Maqollar. 106-dars. Maqollar (davomi), 107-dars. Hikmatli so'zlar. 108-dars. Hikmatli so'zlar (davomi).

Ona tili fanidan tuzilgan milliy o'quv dasturi asosida 2022-yilda nashr qilingan 6-sinf “Ona tili” darsligidagi [9] matn tuzilishini o'rganishga doir materiallar quyidagilardan iborat:

Matn mazmun va grammatik jihatdan bog'langan gaplardan tuziladi. U og'zaki yoki yozma nutqning parchasi bo'lishi mumkin [9].

So'zning so'zga va gapning gapga bog'lanishida nafaqat mazmun, balki grammatik jihat ham muhim. Birdan ortiq so'z yoki gaplarni o'zaro bog'lash uchun xizmat qiluvchi yordamchi so'zlar bog'lovchi deyiladi.

Va; ammo; lekin; chunki; yoki; yo..., yo...; dam..., dam...; goh..., goh... kabilar bog'lovchilardir.

Bog'lovchilardan so'zlarni yoki sodda gaplarni o'zaro bog'lashda foydalaniladi [9].

Nutq turli uslublarda yaratiladi. Ulardan biri badiiy uslubdir. “Oqsaroyning favvorolari” matni ham badiiy uslubning yorqin namunasi.

Badiiy uslubda voqealar tasviriy vositalar, ta'sirchan so'zlarni qo'llash orqali yoritib beriladi. Shuning uchun ham bu uslubning ta'sirchanligi yuqori bo'ladi.

Badiiy nutqdagi ta'sirchanlikni oshiruvchi omillardan biri taqlid so'zlar hisoblanadi. Qiyoslab ko'ring:

Gulxanga tashlangan o'tinlar yonmoqda.

Gulxanga tashlangan o'tinlar chars-churs yonmoqda [9]

7-sinf “Ona tili” darsligida [10] matn tuzilishini o'rganishga doir nazariy ma'lumotlar quyidagilardan iborat:

Olmoshlar so'z, so'z birikmasi, gaplar va matnlarga ishora qiladi, ularning o'rnida almashib kela oladi. Masalan, Salimning sochlari sariq, ko'zlari ko'k. U hecham o'zbekka o'xshamaydi gapida u olmoshi Salim o'rnida qo'llanmoqda. Asrora sahnaga chiqmadi. Bu Lola opaning jahlini chiqardi gaplarida esa bu olmoshi butun bir gapga ishora qilmoqda. Mazkur o'rinlarda olmoshlarning qo'llanishi nutqiy qisqalikka, ravonlikka va o'rinsiz takrorlarning oldini olishga xizmat qilmoqda.

II. Berilgan mavzuda matn tuzishga doir matn tuzilishi bilan bog'liq komponent ustidagi ish mo'ljallangan maxsus mashq va topshiriqlar; sinfda og'zaki yoki yozma bajariladigan mashqlar va ayrim ish turlari matn tuzilishiga

doir ayrim tushunchalar ustida ishlashning (tushuncha berish, o'tilgan qoidalarni eslash, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish, o'quvchilar tafakkurini o'stirish va b.) imkoniyati katta.

Berilgan mavzuda matn tuzish talab etilgan mashqlar barcha darsliklarda mavjud. Ularni grammatik topshiriqli mashqlar sirasida matn tuzilishini o'rganishga qaratish mumkin.

6-sinf "Ona tili" darsligidagi [9] mashq va topshiriqli shartlari orqali anglatilayotgan matn tuzilmalari:

O'zaro bog'langan gaplarni aniqlash va izohlashga doir:

Ikki ustundagi gaplarni o'qib chiqing hamda ularni o'zaro solishtiring. Savollarga javob bering. Qaysi ustundagi gaplar bir-biri bilan o'zaro mazmun va grammatik jihatdan bog'langan? Javobingizni izohlang.

Gaplarni o'zaro bog'layotgan mavzuni aniqlash va izohlash: Birinchi ustundagi gaplarni qaysi mavzu o'zaro bog'lab turibdi? 2-ustunda-chi?

Xatboshilar va mavzu munosabati: Matndagi xatboshilar bilan kichik mavzularni moslashtirib yozing. Xatboshilarni kirish, asosiy qism va xulosa qismlariga ajrating.

Gaplarning matn ekanligini aniqlash va izohlash: Qaysi ustundagi gaplarni matn deyishimiz mumkin? Qaysi xususiyatlariga ko'ra?

Matndagi gaplar anglatayotgan fikrlarning to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlash va izohlash: Matn asosida berilgan to'g'ri fikrlarni aniqlab yozing. Noto'g'ri gaplarni esa to'g'rilab ayting.

Xatboshilarni aniqlash, sarlavha topish:

Berilgan matn o'qing. Xatboshilarni aniqlab, matnga mos sarlavha toping 24-b. Matnga mos sarlavhani tanlab, yozing. Tanlovingizni qisqacha izohlang. 42-b. Matn xatboshilari uchun berilgan kichik sarlavhalarni to'g'ri ketma-ketlikda ko'chiring. 109-b.

Olmoshli bog'lanishga doir: Matndan ko'rsatish olmoshlari ishtirok etgan gaplarni ko'chiring. Ushbu olmoshlar o'zidan oldingi qaysi birliklarga ishora qilganini aniqlang va namunadagidek izoh yozing. 38-b.

Bog'lovchili bog'lanish: Yozgan gaplaringizni o'qing. Ayting-chi, lekin, chunki, va so'zlarisiz ham gaplarni davom ettirish mumkinmi? Ular nima maqsadda qo'llangan deb o'ylaysiz? Fikringizni izohlang. Berilgan gaplarni o'qing. Fikrlaringiz asosida ularni davom ettiring hamda va, ammo, lekin, chunki, biroq kabi bog'lovchilar yordamida gaplarni mazmunan bog'lab, "Qon aylanish tizimi" haqida matn yozing. 62-b.

Matn tuzish: Tavsiyalaringizni matn ko'rinishida qoralama nusxada yozing. "Mening kasbim – mening kelajagim" mavzusida ijodiy matn yarating. Unda sifat darajalaridan foydalaning 96-b. Quyida badiiy uslubdagi kichik matn berilgan. Siz uni badiiy bo'lmagan uslubga aylantirib, qayta yozing. 190-b.

Yozilgan matnni tahrir qilish:

Yozgan matningizni tahrir qiling hamda oqqa ko'chiring. Tahrir jarayonida ko'rsatish olmoshlari hamda sifat darajalaridan foydalanganingizga e'tibor bering. O'qituvchingiz to'g'rilagan o'rinlarga diqqat qiling. O'qituvchingiz tavsiyalari asosida matnni qayta ko'chiring. Xatolaringizni anglab, keyingi safar bu xatoni takrorlamaslikka harakat qiling 176-b.

Radionutq tayyorlash: "Men tabiat bilan birgaman" mavzusida radionutq tayyorlang. 40-b.

Tinish belgilariga doir: Matndagi ko'pnuqtalarning vazifasi nima? 49-b.

Reja tuzish: Berilgan gaplarni shunday tartib bilan yozingki, ular siz eshitgan audiomatn uchun reja vazifasini bajara olsun. 53-b.

Matnning xulosa qismidan o'zingiz eng muhim deb bilgan gapni topib, ko'chiring. Tanlovingizni asoslab bering. 101-b.

Biror mavzu yuzasidan kirish, muammo va tahlil, xulosa qismlaridan iborat maqola yozing 102-b.

7-sinf "Ona tili" [10] darsligidagi mashq va topshiriqlar:

Sarlavha va matn mazmuni: Matnga mos keluvchi sarlavhalarni aniqlab, yozing. Yana qanday sarlavhalarni tanlagan bo'ladingiz? Chap ustunda sarlavhalar, o'ng ustunda esa matn qismlarining qisqacha mazmuni berilgan. Ularni moslashtirib ko'chiring. 25-b.

Matn tuzish: Quyidagi vositalardan foydalangan holda ikkinchi matnni bog'lanishli matnga aylantirib ko'chiring. Matndagi takroriy so'z va jumalarni, uslubiy g'alizlikni tuzatishga harakat qiling.

Matnni tekshirish: Yozgan matningizni sinfdoshingizniki bilan almashing. Uning matni bilan tanishib hamda qisqacha izoh yozing. Havolada berilgan maqolalar bilan tanishib. Yozgan matningiz bilan solishtiring. 12-b.

Gaplarni o'zaro bog'lovchi vositalarni aniqlash va izohlash: Birinchi matnda gaplarni o'zaro bog'layotgan birliklarni aniqlang. Menimcha, ularga, qolaversa. 20-b.

Xulosa qism: Matndagi gaplar yakunini aniqlab, mos tinish belgilarini qo'ying. Bo'sh o'rinlarga zarur til birliklarini qo'yib, matnni ko'chiring. 7-b.

III. Olingan bilimlarni mustahkamlash va takrorlash uchun mo'ljallangan savol hamda topshiriqlar matn tuzilishini o'rganishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar. 5–9-sinflar uchun nashr qilingan "Ona tili" darsliklari ularda berilayotgan nazariy ma'lumotlar, matnning tuzilish komponentlari bilan bog'liq maxsus mashqlar, savol va topshiriqlardan darslarda maqsadli va unumli foydalanish imkoniyatlari katta bo'lib, darslar samaradorligini oshirishga, o'quvchilarning nutqiy va lingvistik kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Набиева Д.А. Лингвистик компетенция ва унинг шаклланиш жараёнлари. Илмий хабарнома, АДУ, №1. 2019. – Б. 91–93.
2. Mahmudov N. va b. Ona tili: Umumta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik / 4-nashri. – T.: Ma'naviyat, 2015. – 224 b.
3. Mahmudov N. va b. Ona tili: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik. – T.: Tasvir, 2012. – 208 b.
4. Mahmudov N. va b. Ona tili. 7-sinf uchun darslik. To'ldirilgan va qayta ishlangan 4-nashri. – T.: Ma'naviyat, 2017. – 159 b.
5. Qodirov M., Ne'matov, H., Abduraimova, M., Sayfullayeva, R., Mengliyev, B. Ona tili. 8-sinf uchun darslik. – T.: Cho'lpon nomidagi NMIU, 2019. – 144 b.
6. Madayev O. va b. Yozma ish turlari: insho, bayon, diktant. – Toshkent: Turon zamin ziyo, 2017.
7. Mahmudov, N., Nurmonov, A., Sobirov, Ona tili: Umumta'lim maktablarining 9-sinfi uchun darslik. – T.: Tasvir, 2019. – 128 b.

8. Mahmudov N. va b. Ona tili: Umumta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik / To'la yangilangan 5-nashr. – T.: G'.G'ulom, 2020. – 192 b.
9. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh., Xakimova N., Siddiq M. Ona tili. 1–2-qism. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-va 7-sinfi uchun darslik. – T.: Respublika ta'lim markazi, 2022.